

DJELOVANJE DUHA SVETOGA IZVAN CRKVE

Dr. Stjepan KUŠAR

Čovjek koji se želi snaći i orijentirati u našem unutarcrkvenom govoru i propovijedanju često se nađe u nedoumici baš glede govora o Duhu Svetom i njegovu djelovanju. Ima onih koji iza svakog ugla naslućuju i mirišu djelovanje Duha Svetoga, tako da se čovjek s pravom pita gdje je ostalo sve ono što se u našoj gotovo dvotisućljetnoj tradiciji iskusilo i reklo o razlikovanju duhova. S druge strane čovjek može naići i na one koji bi mirne duše mogli reći poput onih Efežana koje je sv. Pavao pitao jesu li primili Duha Svetoga kad su povjerovali: "Ta ni čuli nismo da ima Duh Sveti!" (Dj 19, 2).

Svojevrsan od mnogih oplakivan zaborav Duha u redovitom propovijedanju kao da je iznenađa, po nekoj čudnoj (valjda duhovskoj) dijalektici, izazvao pravu eksploziju Duha, barem u nekim sredinama. To pak, po zakonu teze i antiteze, na drugoj strani izaziva sumnjičavost i nepovjerenje, a nerijetko i omalovažavanje koje se pokazuje u etiketi "duhovnjaka". Sve to te sama narav djelovanja Duha Svetoga, koji puše gdje hoće, čuješ mu šum, ali ne znaš odakle dolazi i kamo ide (usp. Iv 3, 8), otežava smiren i argumentiran teološki govor o Duhu Svetom i njegovu djelovanju u Crkvi. Ta nije ga jedan teolog tek tako nazvao "Onaj Nepoznati s onu stranu Riječi".¹ Ako je dakle teško govoriti o djelovanju Duha Svetoga u Crkvi, za očekivati je da će još teže biti s govorom o njegovu djelovanju izvan Crkve.

To međutim ne znači da i ova tema nije aktualna, makar mi o njoj u našim redovitim pastoralnim preokupacijama rijetko razmišljali. Ipak vjerujem da se svaki od nas barem tu i tamo pita: Djeluje li Duh Sveti i u onim ljudima koji žive na teritoriju moje župe, a nemaju i ne žele imati bilo kakve veze niti sa Crkvom niti sa mnom? A što je s adeptima raznih azijskih sljedbi za naše prilike "inkulturiranih", koji kruže ne samo po našim gradovima nego i po selima te na dobrom zraku (ako ga još negdje ima?!), blizu šumice i uz vodu otvaraju svoje "ašrame" iliti samostane? Ima li Duh Sveti nešto s njima ili je sve to stvar Nečastivoga? Na temelju čega to razlučiti? Da odmah priznam: ne mogu na brzinu dati zadovoljavajući dogovor na ta pitanja; sve to navodim samo kao primjer kako ne moramo trčati u Indiju, Japan ili Indoneziju da tamo otkrijemo opseg i sadržaj sintagme "izvan Crkve". Na našem kućnom

¹ H. URS VON BALTHASAR, *Spiritus Creator*. Skizzen zur Theologie III, Einsiedeln, 1967, 95–105: Der Unbekannte jenseits des Wortes.

pragu počinje svijet velikih i malih religija, sljedbi i kultova. Svijet kao da sve više postaje veliko selo – s Duhom Svetim ili bez njega, pitanje je sad!

Ako sve to uzmemo u obzir i k tome dodamo činjenicu da uz nas žive ljudi koji za sebe tvrde da ne vjeruju u Boga i da su nereligiozni te da u našem susjedstvu i među nama već više stotina godina žive danas, nažalost, prorijeđeni Židovi i muslimani, koji proživljavaju svojevrсну renesansu, onda nam nisu potrebna dodatna utemeljenja u prilog aktualnosti i svršishodnosti naše teme. Potrebno je još samo naznačiti slijed koraka ovog razmišljanja.

Najprije trebamo reći štogod o odnosu "Crkva" – "ono izvan Crkve". Zatim nam valja dati odgovor na pitanje: Je li i kako Duh Sveti djeluje izvan Crkve? I na kraju, u svjetlu prethodnih razmišljanja, moramo razvidjeti smisao i doseg staroga otačkog aksioma *extra ecclesiam nulla salus* – izvan Crkve nema spasenja. Polazimo dakle od Crkve i vraćamo se k njoj. To znači da je perspektiva, polazište i dolazište ovih razmišljanja teološko; ne zalazimo u problematiku odnosa kršćanske teologije, povijesti religija i njihova samorazumijevanja.

Crkva nije u prvom redu ljudsko djelo, koliko god u njoj bilo prisutno i vidljivo ono ljudsko što je dostupno opažanju i empirijskom iskustvu, povijesnim, sociološkim i drugim analizama. Mi vjerujemo da u njoj djeluje sam Trojedini Bog. Drugi vatikanski sabor uspoređuje Crkvu s misterijem utjelovljene Riječi – *ob non mediocrem analogiam*. "Jer kao što božanskoj Riječi uzeta narav služi kao živi organ spasenja, s njom nerazrešivo sjedinjen, na sličan način društveni organizam Crkve služi Kristovu Duhu, koji je oživljuje, za rast tijela (usp. Ef 4, 16)" (LG 8). Takva vidljiva i otajstvena zbilja Crkve odgovara spasovnoj volji Božjoj. Bog naime *sve ljude* poziva "u novi Božji narod" koji se, "ostajući jedan i jedini, mora protegnuti na cijeli svijet i na sve vjekove, da se ispuni odluka volje Boga koji je u početku stvorio jednu ljudsku narav i odlučio da djecu svoju, koja su bila raspršena, napokon skupi u jedno (usp. Iv 11, 52)" (LG 13). Taj novi Božji narod, Crkva, nastaje i živi iz dva poslanja ili "šiljanja": iz poslanja Logosa–Sina i iz poslanja Pneume–Duha: da ostvari svoj spasovni naum "Bog (je) poslao svoga Sina, kojega je učinio baštinikom svih stvari (usp. Heb 1, 2), da bude Učitelj, Kralj i Svećenik svijetu, Glava novoga i univerzalnog naroda Božje djece. Zato je Bog napokon poslao Duha svoga Sina, Gospodina i Životvorca, koji je za čitavu Crkvu, za pojedince i za sve koji vjeruju, princip sakupljanja i jedinstva u nauci Apostola i u zajednici, u lomljenju kruha i u molitvama (usp. Dj 2, 42 gr)" (LG 13). Zato s punim pravom možemo reći da je Crkva djelo Duha Svetoga; on je naime njezin suosnivač.

S Yvesom Congarom reći ćemo da Duh Sveti oduhovljuje Crkvu kao njezin suosnivač; on je princip njezina jedinstva i zajedništva, on je čini jednom Kristovom Crkvom; Duh Sveti je nadalje princip katoliciteta, sveopćosti Crkve u diskontinuitetu vremena i prostora; on drži Crkvu u njezinu apostolicitetu: on je njezin transcendentni princip vjernosti; i na kraju, on je princip svetosti Crkve: on je čini zaručnicom Kristovom i zajednicom (općinstvo svetih i svetinja).²

² Usp. Y. CONGAR, *Der Heilige Geist*, Freiburg i. Br., 1982, 157–211 (franc. orig. *Je crois en l'Esprit Saint* I, II, III, Paris, 1979–1980).

Duh Sveti također je djelotvoran u osobnom životu vjernika, budući da je on apsolutni dar, darovatelj i dar ujedno, čije prvine već poput predujma imamo u svojem sadašnjem životu; on obitava u našim srcima te u njemu kličemo "Abba! Oče!" (usp. Rim 8, 14-18; Gal 4, 6); on u nama ostvaruje, pounutrašnjuje i personalizira život "u Kristu", već sada i u konačnom ispunjenju; on vodi molitvu Crkve i našu osobnu molitvu, jer vjernik se moli u Duhu Svetom (usp. Jud 20; Ef 5, 18sl; 6, 18; 1 Kor 2, 11sl; Rim 8, 26sl). I na kraju, on nas doista čini slobodnima, daruje nas svojim darovima te daje da iz njih niču plodovi koji odgovaraju našoj novoj stvarnosti "sinova u Sinu".³

Prema nauku II. vatikanskog sabora u to Duhom Svetim oduhovljeno društvo Crkve "potpuno se uključuju... oni koji, imajući Kristov Duh, potpuno primaju njezinu organizaciju i sva sredstva spasenja u njoj ustanovljena i u njezinu se vidljivom ustrojstvu združuju s Kristom koji njom upravlja po Vrhovnom Svećeniku i biskupima, naime vezama ispovijedanja vjere, sakramenata i crkvene uprave i zajednice" (LG 14). Time je ocrтана Katolička Crkva za koju se također kaže da u njoj "postoji" ili "se nalazi"⁴ "jedina Kristova Crkva, koju u Vjerovanju priznajemo jednom, svetom, katoličkom i apostolskom" (LG 8). K tome u Katoličkoj Crkvi "subzistentnom" sveopćom (katoličkom) jedinstvu Božjega naroda "na razne načine" pripadaju ili su upućeni bilo vjerni katolici bilo drugi koji vjeruju u Krista, bilo napokon uopće svi ljudi, milošću Božjom pozvani na spasenje" (LG 13).

U sili Duha Svetoga, koji je oduhovljuje kao Kristovo otajstveno Tijelo, Crkva je do krajnosti otvorena kada ide za tim da odjelotvori svoj katolicitet ili sveopćost koja je također Kristova sveopćost. Crkva to može činiti i čini samo u otajstvu, u eshatološkoj napetosti onog "već i još ne", jer nama ljudima nije moguće definitivno razriješiti pitanje tko je za Boga, a tko nije za Boga. Samo Duh zna koja i kakva se riječ oblikuje na dnu srca. Epohe koje su mislile da to znaju i da mogu reći tko je za Boga a tko ne, bile su često okrutno netolerantne. To su možda bile epohe "kršćanluka", ali ne i epohe primjerno ostvarenog katoliciteta Kristove Crkve.⁵

Odnos Katoličke Crkve i drugih kršćanskih crkava i crkvenih zajednica određuje se na temelju poznavanja i priznavanja spasotvornosti od Krista ustanovljenih vidljivih znakova koji su u crkvama sačuvani i po kojima je Krist u Duhu djelotvorno prisutan u svome narodu. Uz to, dakako, ide i sveto pismo i specifični ustroj Crkve (usp. LG 14 i 15). Odatle se gleda na nekršćane; to su oni "koji još nisu primili evanđelje" (LG 16). Oni pokrivaju prostor "izvan

³ CONGAR, *nav. dj.*, 213-270.

⁴ Usp. R. BRAJČIĆ - M. ZOVKIĆ, *Dogmatska konstitucija o Crkvi - Lumen Gentium* 1, Zagreb, 1977, 162-171; "... u Katoličkoj Crkvi nalazimo Kristovu Crkvu u svoj njezinoj punini i svoj njezinoj snazi, kao što Pavao govori o uskrsлом Kristu koji se pokazao kao Sin Božji sa svom vlašću (Rim 1, 4). ...Izvan Katoličke Crkve, u kojoj postoji jedina Kristova Crkva, mogu... postojati mnogovrsni elementi posvećivanja i istine. Crkvenost i katolicitet ne moraju se nužno poklapati" (170).

⁵ Usp. CONGAR, *nav. dj.*, 189.

Crkve". Prema tome znak i kriterij razlikovanja između kršćana (u Crkvi) i nekršćana (izvan Crkve) jest sakrament krsta uzet u svom punom značenju i konsekvencijama, pri čemu, dakako, valja uzeti u obzir i nauk o želji za sakramentom (*votum sacramenti*).⁶

Za nekršćane se, nadalje, veli: "... *ad populum Dei diversis rationibus ordinantur*", tj. oni su na različite načine usmjereni prema Božjem narodu ili su upućeni na Božji narod.⁷ Ova usmjerenost nije nešto nasilno i izvanjsko, nego bogomdano, utemeljeno u Božjem stvoriteljskom i otkupiteljskom zahvatu. "Od Krista kao drugog Adama počinje novo čovječanstvo, u koje su uključeni svi ljudi."⁸

U spomenutom svrstavanju ili usmjerenosti nekršćana prema Božjem narodu postoji neki red koji ide od veće blizine prema većoj udaljenosti. Polazi se od Židova, pa se preko muslimana ide prema pripadnicima drugih religija svijeta, da bi se na kraju pogled zadržao na onima koji ne vjeruju (usp. LG 16 i obrnuti red u NA 1-5). Kriterij tog svrstavanja odnosno usmjerenosti jest u faktičnoj religijsko-povijesnoj srodnosti kršćana, Židova i muslimana te u odnosu prema Bogu i savjesti. "Sve što se kod njih nalazi dobro i istinito Crkva smatra pripravom na evanđelje i kao dano od Onoga koji rasvjetljuje svakog čovjeka da napokon ima život" (LG 16; usp. NA 2; AG 9). "Po tim klicama dobra i istine nekršćanski su narodi usmjereni prema Božjem narodu, makar i ne bili toga svjesni, makar se, štoviše, i protivili. Usmjerenost pogana prema kršćanstvu oči su svodili na tri stupnja: klice istine o Bogu i duši, srodnost sa Stvoriteljem (*syngeneia*) i božanska pedagogija ili Božje silaženje do slabog čovjeka da ga bez prisile dovede do evanđelja."⁹

Putokaz i mjerilo konkretnog ponašanja kršćana prema nekršćanima nalazimo u NA 5: "Ne možemo... zazivati Boga, Oca svijetu, ako otklanjamo da se bratski ponašamo prema nekim ljudima, stvorenima na sliku Božju. Odnos se čovjeka prema Bogu Ocu s odnosom čovjeka prema ljudskoj braći tako povezuje da Pismo kaže: 'Tko ne ljubi, nije upoznao Boga' (1 Iv 4, 8)." Svaki je čovjek stvoren na sliku i priliku Božju, bez razlike na religiju i kulturu.

U svemu tome razvidno je neko zajedništvo između Božjeg naroda (Crkve) i svih drugih ljudi-bogotražitelja. Granica između onog "u Crkvi" i onog "izvan Crkve" vidljiva je, ali se pritom također, barem u začecima, pokazuje i to da granica može spajati – uza svu diobu i razlikovanje koji postoje. U svemu tome kao i u pogledu koji to s obje strane granice opaža, očituje se djelovanje Duha Svetoga, Onog tajnovito prisutnog u djelu stvaranja (usp. Post 1, 2; 2, 7), otkupljenja (usp. Lk 1, 35; Iv 14, 16sl; Rim 8, 12-17) i dovršenja svega stvorenoga (usp. Otk 22, 17; AG 7).

⁶ Usp. A. GRILLMEIER, u: *Das Zweite Vatikanische Konzil. Dokumente und Kommentare*, Teil I, Freiburg i. Br., 1967, 205, bilj. 44.

⁷ Usp. BRAJČIĆ-ZOVKIĆ, *nav. dj.*, 300-307.

⁸ BRAJČIĆ-ZOVKIĆ, *nav. dj.*, 301.

⁹ ISTI, 302.

II.

U Crkvi je, barem načelno, uvijek bila živa svijest da djelovanje Duha Svetoga nema svoje granice u granicama vidljive Crkve, u njezinim ustanovama, osoblju i normama koje ona fiksira i organima kojima se ona služi. Sve to ima zadaću da pripremi čovjeka kako bi primio dar Duha te da bi ga razvio. Cijelo to događanje još je jednom poduhvaćeno Duhom: *On* ga vodi. No djelovanje Duha jest šire, on je posvuda na djelu i to od samog početka; on je "lebdio na vodama" (Post 1, 2), "on ispunja svemir, i on, koji sve drži, zna i sve što se govori" (Mudr 1, 7; usp. 12, 1). Zato se i veli u III. euharistijskoj molitvi da Gospodin djelotvornom snagom Duha Svetoga *svemu* daje život i sve posvećuje. "Krist... snagom svoga Duha već djeluje u srcima ljudi" (GS 38) gdje god oni nastoje oko pravde i prevladavanja bilo kojeg oblika egoizma i zla (usp. GS 26). Posvuda dakle gdje se događa ljubav na djelu je Duh Božji i vladavina Kristova i bez posredovanja institucionalnih oblika i obrazaca, koliko god oni bili važni i nezaobilazivi.

To nije krivo rečeno i mogli bismo dalje tako nastaviti, no potrebno je za trenutak stati, okrenuti perspektivu i pitati: Tko je to Duh Sveti? Nekoliko sumarnih misli na tu temu bolje će i određenije orijentirati odgovor na pitanje o djelovanju Duha izvan Crkve. Duh Sveti jest svakako Duh koji vlada u odnosu Krist-Crkva tako da Crkvu čini otajstvenim Tijelom Kristovim. S druge strane valja reći da on iz-laže, iz-nosi ljubav Sina prema Ocu, Oca prema Sinu i po Sinu prema svijetu. To iz-laganje ili iz-ricanje u trojedinom Bogu i od njega prema stvorenju događa se na bezbroj nepredvidivih načina i u nedokučivim oblicima; središnji, nenadmašivi i definitivni jest onaj koji započinje u utjelovljenju Logosa te se nastavlja u zemaljskoj egzistenciji Logosa-Sina i kulminira u njegovu pashalnom misteriju.^{9a} Kršćanska teologija u tome vidi ključ za razumijevanje svih drugih oblika djelovanja Duha.

Možda bismo zato smjeli postaviti neku vrstu aksioma glede djelovanja Duha Svetoga i u Crkvi i izvan nje: U ljudima i među njima Duh Božji, koji je isto tako Duh Isusa Krista, ne djeluje drukčije negoli kako je to u skladu s njegovim "mjestom" i "djelovanjem" u unutarbožanskom životu Presvete Trojice.¹⁰ U Duhu Svetom "prispijeva" imanentna ljubav Presvete Trojice na svoj cilj: Otac i Sin oduvijek se "obuhvaćanju" ili, bolje, naprosto "jesu" u nama nedokučivoj punini svojeg božanskog "biti" u Duhu Svetom kao ljubavi; taj vječni pokret ljubavi ima svoje ishodište u Ocu – ishodištu bez ishodišta. Tako Duh izražava najintimniju bit Božju, njegovu sebedarnu ljubav, i to tako da ono što je najintimnije u Bogu ujedno jest i ono "najizvanjskije" u Bogu: mo-

^{9a} Usp. navještaj Isusova rođenja u Lk 1, 26–38 gdje se sasvim očito objavljuje trojedinu Bog: Jahve-Gospodin u kojeg je Marija našla milost – Isus, Sin Previšnjega, Mesija kojeg Marija ima roditi – Duh Sveti, Sila Previšnjega odjelotvoruje utjelovljenje Sina kojeg šalje Otac; usp. H. URS VON BALTHASAR, *Maria und der Geist*, u: *Geist und Leben* 56 (1983) 173–177.

¹⁰ Usp. C. DAGENS, *Le maître de l'impossible*. L'Esprit Saint, l'homme et l'Eglise aujourd'hui, Paris, 1982, 110–112.

gućnost i zbilja Božjeg istupanja iz samog sebe. U tom smislu Duh je "ekstaza" Božja, Bog u svom čistom obilju i prelijevanju ljubavi i milosti preko sebe van izvan sebe. To sebedarno nadilaženje samog sebe i strujanje preko sebe izvan sebe ne događa se putem nekog nužnog razdavanja samog sebe, nego na *osobni* način putem slobodnog davanja udioništva u svojem božanskom životu (milost, sebedarje). U Duhu je Bog oduvijek *darljiv* (*donabilis*), sebedarje u samom sebi (usp. "imanentno Trojstvo"); u stvaranju i otkupljenju odnosno, spasenju on djeluje prema van kao sebedarje drugomu, ne-Bogu, tj. stvorenju (usp. "ekonomsko Trojstvo"). U Duhu ima Bog, da tako rekosmo, mogućnost da baš time on bude on-sam što se "izvlašćuje", razdaje; ta mogućnost u njemu jest zbilja. Zbog te Božje darljivosti, u kojoj se Duh otkriva kao Darovatelj i Dar ujedno, crkveni su oci Duha uspoređivali s miomirisom pomasti koji se prelijeva i širi; shvaćali su ga također kao Božju ljepotu koja zrači prema van, čije tragove raspoznavamo u ljepoti stvorenja, u bogatstvu darova i u obilju svega stvorenog. Duh je tako kao punina u Bogu ujedno i eshatološko ispunjenje i dovršenje svijeta.¹¹

Ovaj *exc ursus* u teologiju Presvetog Trojstva ponazočuje nam smjer u kojem se odvija djelovanje Duha u svijetu: sve što dolazi od Duha dano je u vidu pomirenja, ujedinjavanja, ujedinjenosti među ljudima u životvornoj povezanosti s Ocem na nebu. Gdje god ima traženja istine, napora oko pravde i slobode, želja za promjenom života, težnja k suradnji i solidarnosti, može se reći da je tu na djelu Duh Sveti. Svi ti i mnogi drugi oblici nadilaženja granica objašnjavaju se prisutnošću one primarne snage prelaženja i nadilaženja u čovjeku: prisutnošću Duha Svetoga u duhu čovjekovu (usp. Rim 5, 5). Taj oblik pažljivosti prema svemu što se u životu događa, prema onom iskonski ljudskom, to otkrivanje sjemenki koje je Duh Stvorio posijao te dao da prokljaju i rastu u svijetu može se s pravom pozvati na apostola Pavla: "Uostalom, braćo, što je god istinito, što god časno, što god pravedno, što god čisto, što god ljubazno, što god hvalevrijedno; je li što krepost, je li što pohvala – to nek vam je u srcu" (Fil 4, 8).

Nije međutim dovoljno da otkrijemo implicitni utjecaj Duha Svetoga samo u pozitivnostima naše međusobnosti i svijeta. Potrebno je također otkriti djelovanje Duha Svetoga tamo gdje nas on može zbuniti i smesti, kada nam se njegovi putovi, koji nas vode k njemu i bližnjemu, čine teškima i našem pogledu negativnima. Mogući su naime ljudski gubici i neuspjesi koji u sebi kriju nama nepredvidive putove koje si je Duh odabrao da nas oslobodi, pokrene, promijeni. Tako je to bilo i s trnom u tijelu koji je trajno mučio apostola Pavla da se ne bi uzoholio. Snaga se Gospodnja može savršeno očitovati u slabosti (usp. 2 Kor 12, 7–10). Tako je bilo još prije, i to mnogo temeljitije, s križem Isusa Krista. Križ, ta vidljiva i teška ljudska negativnost od koje čovjek nagoni bježi, u sebi je kod Krista, snagom Očeve ljubavi i Sinovljevog poslušanja iz ljubavi, nijekanje svake negativnosti, obeskrepljenje moći grijeha i apsolutno pozitivni princip svijeta oslobođenog negativnosti mržnje, patnje i smrti. Tu je na djelu Duh Sveti kojega Isus predaje ljudima u času svoje smrti

¹¹ Usp. W. KASPER, *Der Gott Jesu Christi*, Mainz, 1982, 278.

(usp. Iv 19, 30).^{11a} Duh Sveti jest Duh ljubavi u Bogu jer je ljubav božanskih osoba unutarnji konstitutivum nedokučivog zajedništva Presvete Trojice.

Duh može svakoj generaciji otkriti spasovni naum Očev jer je on ljubav i jer u srca stvorenja stavlja klicu ljubavi i nade (usp. Rim 5, 5; 8, 12–17). Bi li zato bilo pretjerano kad bismo posudili Aristotelovu misao o Prvom Pokretniku koji sve pokreće "poput onoga koje je ljubljeno" (*hōs erōmenon*) i rekli da Duh Sveti djeluje i pokreće sve "kao ljubljeno"? To djelovanje Duha vodi ljude k sebedarnom predanju, polaganju života za druge gdje god se to dogodilo. U snazi Duha vrijedi: što god učinite jednome od ovih najmanjih, Kristu ste učinili (usp. Mt 25, 40). Posvuda gdje susrećemo na djelu ljubav, radost, mir, velikodušnost, uslužnost, dobrotu, vjernost, blagost i uzdržljivost – a to su plodovi Duha (usp. Gal 5, 20) – na otajstveni je način djelatno prisutan Duh Sveti. John V. Taylor, anglikanski teolog i biskup iz Winchestera, naziva Duha Svetog "The go-between God" (Bog–koji–ide–između, Bog–posrednik), koji svugdje prodire i posvuda je prisutan kako bi uspostavio povezanost i zajedništvo. "Duh Sveti pokazuje se kao trajni djelatni posredovatelj koji djeluje na svaki element i na svako događanje materijalnog univerzuma, i kao imanentna, anonimna prisutnost Božja."¹²

Duh Sveti vodi, takoreći krišom, djelovanje Božje u svijetu: poput kazališnog režisera on postavlja na pozornicu svijeta dramu spasenja kako bi je ljudi spoznali i dali se njome zahvatiti. Ova misao sv. Ireneja¹³ ima svojevrstnu potvrdu u "paralelnom" djelovanju Duha Svetoga: u prvoj Crkvi i izvan nje. Duh vodi đakona Filipa (u Crkvi) i u isto vrijeme, ali na drugom mjestu (izvan Crkve), dvoranina etiopske kraljice kojega je Filip malo kasnije krstio (usp. Dj 8, 26). Jednoga potiče da krene i pristupi drugome u kojem je već pripremljen teren za izričit i definitivan preporod "iz vode i Duha" (Iv 3, 5).

Taj paralelizam djelovanja Duha još se jasnije očituje u povijesti Petra i stotnika Kornelija: Duh sprema i jednog i drugog na nešto nepredvidivo, toliko nepredvidivo da će izazvati žučne diskusije i razmimoilaženja u prvoj Crkvi (usp. Dj 10–11, 18; 15). Tu se Duh pokazuje kao pravi Bog–posrednik, Bog–između, i to između Crkve koja se upravo konstituira i svijeta izvan Crkve koji je usmjeren i iznutra upućen na Crkvu kao sakrament spasovne Božje prisutnosti u svijetu. Duh tu nije samo između nego u isto vrijeme kako u

^{11a} Isusovo darivanje Duha Crkvi Ivan izričito smješta u kontekst ukazanja Uskrsloga njegovim učenicima (usp. Iv 20, 22). Ipak nam se čini da je na temelju Iv 7, 39; 16, 5–7 legitimno shvatiti da Isus sa svojom smrću predaje Duh svijetu. Njegova je naime smrt prijelaz (pasha!) u slavu i ishodište dara Duha svijetu. Tako Iv 19, 30 i 20, 22, teološki gledano ciljaju na istu zbilju, što ne isključuje doslovno shvaćanje Iv 19, 30 kao opis umiranja Isusa na križu; *sensus plenior* nije naime nigdje drugdje nego u doslovnom smislu (usp. komentar uz Iv 19, 30 u *Traduction Oecuménique de la Bible*, NT, Paris, 1973).

¹² CONGAR, *nav. dj.*, 313.

¹³ Isto mj., usp. Irenej LIONSKI, *Adv. haer.* IV, 33, 7sl. O pneumatologiji sv. Ireneja usp. T. ŠAGI-BUNIĆ, *Povijest kršćanske literature*, Zagreb, 1976, 446–452; o povijesti spasenja, 444sl.

Crkvi tako i *izvan* nje u poganinu Korneliju i njegovoj kući. Mislim da nam ta epizoda iz prve Crkve daje u ruku glavni ključ za razumijevanje djelovanja Duha u svim starim i novim misijskim situacijama u kojima se Crkva nalazila i još uvijek nalazi. Duh ostvaruje ono što su oci nazvali *praeparatio evangelica* u starom, novom i najnovijem svijetu. Pitanje je samo umijemo li se mi tim ključem pravilno služiti i razumijeti situaciju.

Crkva trajno doživljava djelovanje Duha koji je transcendirala idući pred njom i pripremajući teren na kojem će ona niknuti. Crkva se može roditi u svojoj vidljivosti zato što je Duh već prije djelovao u ljudima pripemajući ih kako bi se u njima i među njima ona mogla roditi. To je iskustvo prvih obraćenika u Jeruzalemu, na dan Duhova i, posebno markantno, iskustvo Petra i stotnika Kornelija. Jedan dolazi od židovstva, drugi od poganstva. Obojica otkrivaju u procesu obraćenja na djelu neku skrivenu i tajanstvenu silu koja ih u svojoj djelotvornosti nadilazi. Ona prekoračuje njihove granice. Obojica su bili vođeni do tamo, a da to nisu znali i konačno pripremljeni za prepород. Krštenje i (potvrda), dakako, daje Duha Svetoga u punini, ali taj isti Duh već je bio na djelu u Korneliju prije krštenja (usp. Dj 10, 3–6: molitve i žrtve pogani nisu uzaludne!) i u Petru. Tu se Duh Sveti pokazuje kao onaj koji vodi čovjeka–bogotražitelja i koji razbija ljudska odbijanja i nećkanja. On vodi ljude putem na koji oni ni ne pomišljaju te im daje da zajedno ispovjedu "Isus Krist jest Gospodin". Duh Sveti, koji je i za jednog i za drugog bio Duh *pripremanja*, također je Duh njihova *dijaloga* i Duh njihova obostranog *prihvatanja i priznanja*: po Petru Kornelije dolazi k vjeri u Krista, a po Korneliju Petar prihvaća da pagani postanu Kristovi vjernici – kršćani.

To što vrijedi za pojedince isto tako vrijedi i za zajednice, za kolektivne stvarnosti. U svjetovima stranim Kristu, u grčko–rimskom u prva tri stoljeća, u budističkom, hinduističkom, muslimanskom, u sekulariziranom svijetu našega vremena cirkulira milost Duha Svetoga kroz nekršćanske religije, kroz splet moralnih i kulturnih vrijednosti sekulariziranog svijeta, kroz splet slutnji, nadanja i očekivanja mnogobrojnih mladih koji ulaze u raznovrsne sekte ili pak ustraju u nekoj difuznoj religioznosti skrojenoj po vlastitoj mjeri budući da nemaju povjerenja u institucionalizirane religije odnosno Crkvu. Tu ulazimo u široko polje problema inkulturacije, gdje se pogotovo traži izoštren smisao za razlikovanje duhova i razboritost u postupcima... A sve to ne može ići bez djelovanja Duha, "Onog Nepoznatog s onu stranu Riječi".

Nakon priprema koje su obično dugotrajne i jedva zamjetljive Duh popunjava procepe, premošćuje razlike i daje da nastanu novi odnosi između onih u Crkvi i onih *izvan* Crkve, s pojedinim grupama i sa cjelokupnošću svega ljudskoga. Crkva se u toj sveukupnosti ljudi i svega ljudskoga javlja i pokazuje kao manifestacija Duha i ljudsko djelo. U ljudima, ne *izvan* njih, Duh je već djelovao, a to je djelovanje bilo za Crkvu, ne neovisno o njoj i ne bez veze s njome. Duh tako pokazuje svoju nepredvidivu slobodu u ljubavi i ljubav u slobodi.

Valja nam poći još korak dalje kako bismo razlučili djelovanje Duha Svetoga na toj prividno nižijoj zemlji koja tvori granicu između onog "u Crkvi" i onog "izvan Crkve". Riječ je o nekim oblicima kritike Crkve koji se

kreću baš u toj sivoj zoni. Jasno je: nakon Duhova jedino je Krist onaj koji ima pravorijek nad svojom Crkvom, jer je on ona ekskluzivna točka prema kojoj se Crkva ima uvijek iznova ravnati i odnositi u svojem povijesnom hodu. Ona je podvrgnuta Kristovu Duhu koji od nje čini novi Božji narod. "Kad se Crkva pokazuje nevjernom, kad se sklerotizira, kad se grči sama nad sobom, znak je da više ne služi Duhu, a Duh je slobodan da u njezinu krilu probudi nove služitelje slične starozavjetnim prorocima, poput jednog Benedikta, Franje Asiškoga, Ignacija Loyole ili Charlesa de Foucaulda. Pa čak i povijesni pokreti koji oponiraju Crkvi i optužuju je da je izdala Duh svoga Gospodina na određen način sude o stvarnim nedostacima te Crkve. Poput mladih koji danas prekidaju s vjerom svojih roditelja: oni su za sve upozorenje, poziv da se pitaju odgovara li njihova životna praksa uistinu etiketi koju izvana nose. Nije riječ o tome da se odobri napuštanje vjere od strane mladih, nego da se ponizno prihvati kušnja koja je ovdje prisutna i koja može voditi ne k lamentacijama nego k obnovljenom naporu kako bi se dalo opravdanje nade i vjere te da vjera zbiljskije zaživi. Isto vrijedi glede nevolja i nesreća koje pogađaju Crkvu: ne možemo im se veseliti, ali ih možemo gledati kao apele na obraćenje. U 16. stoljeću Lutherova reforma sudila je Katoličkoj Crkvi tog vremena koja je bila u napasti da se neprimjereno prilagodi prilikama i da dopusti da njome ovlada duh svijeta. Slično i komunistički pokret 19. i 20. stoljeća: i on sudi na svoj način kršćanstvu koje nije uvijek umjelo zbiljski utjeloviti potrebe i nadanja siromašnih. I opet danas: duhovna buđenja koja se utječu raznim psihotehnikama ili ateističkim mistikama sude o odsutnosti dubokog duhovnog života u mnogim sektorima kršćanstva. Kako negirati da i na tim zaobilaznim putovima Duh progovara Crkvi i zove je da se obrati" – *ecclesia semper reformanda, in capite et in membris*.¹⁴

Saborska deklaracija o nekršćanskim religijama otvara nešto novo čega dotad nije bilo, barem ne u tom obliku i rečeno s tako visoka mjesta. Riječ je o dijalogu kršćana i vjernika nekršćanskih religija koji ima ići u duhu respekta prema tuđem subjektivitetu. Nerijetko su neki u tome vidjeli svojevrni autogol na području misija. Isto se tako silovito postavilo pitanje o vrijednosti otačkog aksioma *extra ecclesiam nulla salus*.

"Katolička Crkva ne odbacuje ništa što u tim religijama (hinduizmu, budizmu i drugima, nap. S. K.) ima istinito i sveto. S iskrenim poštovanjem promatra te načine djelovanja i življenja, te zapovijedi i nauke koje, premda se umnogome razlikuju od onoga što ona sama drži i naučava, ipak nerijetko odražavaju zraku one Istine što prosvjetljuje sve ljude" (NA 2). Taj stav nipošto ne isključuje njezinu misijsku djelatnost: "Ali ona bez prekida naviješta i dužna je naviještati Krista koji je 'put, istina i život' (Iv 14, 6), u kome ljudi nalaze puninu religioznog života, u kome je Bog sve sa sobom pomirio" (ibd.). Uz to stoji poticaj na dijalog između kršćana i pripadnika drugih religija: "Ona stoga bodri svoje sinove da razborito i s ljubavlju putem razgovora i suradnje sa sljedbenicima ostalih religija, svjedočeći kršćansku

¹⁴ DAGENS, *nav. dj.*, 116.

vjeru i život, priznaju, čuvaju i promiču ta duhovna i moralna dobra kao i te socijalno-kulturne vrednote" (ibd.).

Istinski susret i razgovor kršćana i pripadnika drugih religija nije moguć bez obostranog poštovanja i nastojanja da se drugu stranu razumije. Kršćani se svakako imaju čuvati od svakog nediferenciranog pristupa pripadnicima drugih religija po onoj shemi "mi" i "oni".

Drugi vatikanski sabor uči nas diferenciranom gledanju (usp. NA). Nadalje, valja paziti da drugoga ne podredimo našem duhovnom horizontu. Duh otvorenosti i razumijevanja u tom dijalogu podrazumijeva jedan vrlo kompleksan odnos između interpretacije vlastitog samorazumijevanja i interpretacije druge strane. Tako nastaje mreža satkana od raznih vidova i pristupa stvari koja je u dijalogu.

Tu se susreću i isprepliću:

- pogled na drugog iz perspektive njegove vlastite religije (ili kako ja vidim njegovo vlastito samorazumijevanje);
- pogled na samog sebe (kako ja razumijevam samog sebe);
- pogled na drugog iz moje perspektive;
- pogled na sud koji je drugi donio o mojoj religiji;
- pogled na povijesni kontekst susreta i dijaloga među religijama;
- pogled na procjenjivanje religija ili religije u današnjem svijetu, pri čemu i "svijet" valja vidjeti u njegovoj univerzalnosti i diferenciranosti;
- pogled na očekivanja "svijeta";
- pogled na zajedničke i vlastite mogućnosti svake od religija suočenih sa "svijetom";
- pogled na zadaće koje proizlaze iz unutarnje dinamike svake od religija gledom na "svijet".¹⁵

U taj dijaloški proces religiozni ljudi mogu ući samo ako su spremni da se otvoreno izlože pogledu pripadnika drugih religija. To znači da se sve strane imaju izložiti određenoj povredljivosti i mogućnosti da iz susreta iziđu promijenjene. Promjena nipošto ne znači gubljenje vlastitog identiteta, nego postizanje *novog profila* u suočavanju s partnerom dijaloga. Iz dijaloga će svjetske religije izići s novim profilom. Za nadati se da će to biti profil više okrenut prema čovjeku i zainteresiran za čovjeka u njegovoj patnji, u odnosu prema budućnosti, prema životu i miru.¹⁶

Na tom putu mogla bi se razraditi kršćanska teologija religija, ne da podveže misijsko djelovanje Crkve, nego da joj omogući dublje samorazumijevanje u novoj situaciji i dublje razumijevanje drugih. Kakve će konsekvencije slijediti iz toga za misijsku praksu Crkve, ne može se unaprijed reći. Možda naše naviješteno "evanđelje neće bezuvjetno uvjeriti one koji će ga čuti, no ipak će njegov navještaj imati taj učinak da će nanovo rasplamsati vjeru slušatelja u njihovu vlastitu religiju; štoviše, to će se redovitije i češće događati", veli Y. Raguin, misionar na Dalekom istoku i izvrstan poznavalac dalekoistoč-

¹⁵ Usp. H. WALDENFELS, *Kontextuelle Fundamentaltheologie*, Paderborn, 1985, 398.

¹⁶ J. MOLTMANN, cit. kod H. WALDENFELS, *nav. mj.*

nih religija i nastavlja: "Može se čak dogoditi da kršćansku poruku nećemo otvoreno naviještati, a samo one koji nas budu slušali moći ćemo ohrabriti da prodube svoju vlastitu religiju kako bi u njoj otkrili duhovno svjetlo za svoj život. U tom smo slučaju poput putnika koji, jedan uz drugog, zajedno idu svaki svojom stazom, svaki na svom putu... Činjenica da poznamo Isusa Krista ne daje nam pravo da kažemo ili vjerujemo da smo dosegli svoj cilj. Mi smo na putu s Isusom Kristom. Ali Isus Krist uvijek će i za nas ostati otajstvom. U tom poniznom držanju, koje možemo dijeliti s vjernicima svih religija, mi naviještamo evanđelje i nadamo se da ćemo jednog dana, za koji samo Bog zna, svi u Isusu iz Nazareta, koji je Krist, raspoznati Božju Riječ koja je odavna u srcu svakog čovjeka i u svakoj religiji prisutna i djelotvorna."¹⁷ Smijemo li misliti da to ide bez Duha Svetoga u Crkvi i izvan nje?

O oblicima dijaloga *Tajništvo za nekršćane* sugerira sljedeće: "Dijalog je u prvom redu stil djelovanja, stav i duh što prožima ponašanje. Uključuje pažnju, poštovanje i prihvaćanje drugoga kome se priznaje prostor za njegov osobni identitet, za njegovo vlastito izražavanje i za njegove vrednote. Takav je dijalog mjerilo i neophodan stil sveukupnog kršćanskog poslanja kao i svakog posebnog oblika toga poslanja; riječ je naprosto o prisutnosti i svjedočanstvu, o služenju ili samom izravnom naviještanju... Poslanje što nije prožeto dijaloškim duhom u suprotnosti je s istinskim humanizmom i protivno je duhu evanđelja." Dijalog se odvija i na razini osobne međusobnosti ljudi i na razini "suradnje u ostvarivanju humanitarnih, društvenih, gospodarskih i političkih ciljeva kojima je svrha oslobođenje i promicanje čovjeka... Ozbiljni problemi što muče ljudski rod pozivaju kršćane na suradnju s drugim vjernicima, i to na suradnju upravo snagom njihovih vjera." Tu se zatim nadovezuje dijalog između teologa različiti religija "bilo da sučeljuju, produbljuju i obogaćuju vlastitu vjersku baštinu, bilo da njezino bogatstvo primjenjuju na probleme što se postavljaju pred čovječanstvo tijekom njegove povijesti... Na jednoj dubljoj razini, ljudi ukorijenjeni u vlastite vjerske predaje mogu s drugima dijeliti svoja iskustva u molitvi, razmatranju, vjeri i zalaganju, a to su izražaji i putovi traženja Posvemašnjega. Takav dijalog postaje uzajamno obogaćivanje i plodna suradnja u promicanju i čuvanju za čovjeka najuzvišenijih duhovnih vrednota i ideala. On sasvim prirodno vodi k uzajamnom priopćavanju razloga vlastite vjere i ne zaustavlja se pred često dubokim razlikama, već se u poniznosti i pouzdanju predaje Bogu 'koji je veći od našega srca' (1 Iv 3, 20). Tako se kršćaninu pruža prilika da drugome ponudi mogućnost da egzistencijalno osjeti vrednote evanđelja."¹⁸

Uvjereni smo da i u tom događanju susreta i dijaloga Duh Božji djeluje i u Crkvi i izvan nje kao pravi "Bog-između", mostograditelj i posrednik. Poslanje

¹⁷Y. RAGUIN, *Evangelisation und Weltreligionen*, CONCILIUM 14 (1978) 238sl.

¹⁸ *Tajništvo za nekršćane*, Stav Crkve prema sljedbenicima drugih religija, Dokumenti 73, Zagreb 1985, br. 28-35. – Na toj liniji valja razumjeti glasoviti molitveni susret najvažnijih predstavnika 11 religija svijeta 27. listopada 1986. u Assisiu (Italija), usp. *Die Friedensgebe von Assisi*. Einleitung von Franz Kardinal König. Kommentar von Hans Waldenfels, Freiburg i. Br., 1987.

ostaje, oblici njegova vršenja mijenjaju se. Sve kao da govori da svjedočenje u šutljivoj prisutnosti i vjernom praćenju drugoga na njegovu putu, kako je to egzemplarno ostvario Ch. de Foucauld među Tuarezima u Sahari, poprma sve značajnije mjesto. Jedva da je moguće očekivati vraćanje vremena i metoda Franje Ksaverskog. Mora li sve to biti bez Duha Svetoga? No a što je onda s onim aksiomom da izvan Crkve nema spasenja, ako trebamo računati s time da će se drugi još dublje ukorijeniti u svojem religioznom uvjerenju (što se nipošto ne protivi dostojanstvu ljudske osobe)?

III.

Extra ecclesiam nulla salus – to zvuči jako grubo u pluralizmu današnjih spasovnih ponuda, teško je to shvatljivo vis à vis spasovne volje Božje koja se proteže na sve ljude kao i s tim povezane sigurnosti da Duh Božji djeluje također izvan Crkve te da Božje milosrđe može voditi k spasenju i one ljude koji stoje izvan granica vidljive Crkve. Koji je srednji put između indiferentizma i rigorizma za pravilno razumijevanje tog *extra*-aksioma, kojega su prvi teoretičari bili tko drugi nego Origen i Ciprijan (3. st.)?

Oni su ga kao usput tematizirali u parenetskom kontekstu htijući svojim vjernicima ponazočiti posljedice koje slijede ako netko, s bilo kojeg razloga, zaniječe sveopću Crkvu i prekine s njom. U polemičkom kontekstu protiv heretika i shizmatika Ciprijan tvrdi "Ne može Boga imati za Oca tko nema Crkvu za majku!" (PL 4, 502). U tom se kontekstu pogani ne spominju. Definitivnu formulaciju *extra*-aksioma dao je Fulgencije iz Ruspe, a Firentinski sabor 1442. dao mu je težinu nauka crkvenog učiteljstva: "Sveta Rimaska Crkva... čvrsto vjeruje, priznaje i naviješta da izvan Katoličke Crkve nitko ne može postati dionikom vječnoga života, niti poganin, niti Židov, niti nevjernik, niti shizmatik, nego će propasti u vječnoj vatri koja je pripremljena Sotoni i njegovim anđelima ako se pred smrću neće k njoj (tj. Crkvi) priključiti" (DS 1351). Zastrašujuća perspektiva! No u našem *Denzingeru* ima još ljepših stvari koje korigiraju ekskluzivnost *extra*-aksioma. Kad je neki Židov u smrtnoj opasnosti oko 1200. sama sebe krstio skočivši u vodu i vičući "ja se krstim itd.", papa Inocent III. odgovara na upit biskupa iz Metz-a o valjanosti tog samokrštenja *negative*, "*cum inter baptizantem et baptizatum debeat esse discretio*", kao što je to vidljivo iz Gospodinova naloga apostolima (usp. Mt 28, 19), tako da se spomenuti Židov mora dati valjano krstiti budući da je ostao na životu. Ali papa uči da bi taj Židov postao dionikom nebeske domovine, "premda doduše ne na temelju sakramenta vjere, ali svakako na temelju vjere u sakramenat" (DS 788). Tu se nazire sve ono što je prije i poslije ovog slučaja rečeno o temi *votum* ili *desiderium bapismi et Ecclesiae* (DS 1524. 1543. 3869 sl).

U *Denzingeru* stoji također osuda Quesnelove rečenice "*extra ecclesiam nulla conceditur gratia*" (DS 2429) – dakle ne smije se reći *extra ecclesiam nulla gratia*, ali se mora reći ono što zvuči gotovo identično: *extra ecclesiam nulla salus*! Nije li to paradni primjer koji pokazuje stvarnu potrebu međusobnog upotpunjavanja izričaja crkvenog učiteljstva? Nije riječ o *lapsusu*, nego o kontrarnoj kompleksnosti rečenica koje tek uzete zajedno izriču cijelu istinu. Da

je doista tako, pokazuje i žalosni primjer američkog isusovca Leonharda Feeneya, koji je strogo doslovno tumačio naš *extra*-aksiom tvrdeći da su svi nekatolici isključeni iz vječnog života. U pismu Konregacije za nauk vjere (Sveti oficij) upućenom nadbiskupu Bostona osuđuju se Feeneyeve tvrdnje te se s Tridentskim saborom ponavlja da se spasenje može postići "*voto solummodo vel desiderio*" (DS 3869) i da taj votum ne mora biti *votum explicitum* (kao kod katekumena), već da može biti uključen i u drugim činima (*votum implicitum*, DS 3870); govori se također o *votum sacramenti* i *votum ecclesiae*. Taj je *votum* uključen u činima savršene ljubavi i nadnaravne vjere (DS 3780–3872). Iz toga slijedi za naše teološko razumijevanje *extra*-aksioma ovo: svaki čovjek slijedi Krista kao svoj put gdje god on ide putovima uzetim kao "put od puta" (J. Ratzinger), tj. gdje čovjek slijedi glas svoje savjesti kao zov koji ga zove na vjeru i ljubav. Jer u svim tim slučajevima čovjek živi u krugu djelotvornosti Kristove spasovne milosti. A budući da p. Feeney, koji je tako žestoko naglašavao pripadnost Katoličkoj Crkvi kao nužnu za spasenje (u ekskluzivnom smislu), nije htio prihvatiti nauk o čežnji i želji za sakramentom i Crkvom, on sam je 1953. bio ekskomuniciran iz Crkve!

Na toj liniji stoji također nauk Drugoga vatikanskog sabora. Oci nisu raspravljali pitanje *kako* se mogu spasiti ne-katolici, ne-kršćani, ne-evangelizirani, ne-teisti koji sami sebe drže ne-religioznima, ali se nedvojbeno afirmira *da* i za te ljude postoji mogućnost spasenja: na "putovima koje samo Bog poznaje" (AG 7); o nekršćanima se veli: "Oni koji bez krivnje ne poznaju Kristovo evanđelje i njegovu Crkvu, a ipak iskreno traže Boga i pod utjecajem milosti nastoje djelom izvršiti njegovu volju koju su spoznali po glasu savjesti, mogu postići vječno spasenje. Božanska Providnost ne uskraćuje pomoć potrebnu za spasenje onima koji bez svoje krivnje nisu još došli do jasne spoznaje Boga i nastoje, ne bez božanske milosti, postići pravi život" (LG 16). U tom najdalje ide tekst u GS 22: govoreći o Kristu – novom čovjeku i spasenju koje je on donio, na kraju se veli: "To ne vrijedi samo za one koji vjeruju u Krista nego i za sve ljude dobre volje u čijim srcima milost nevidljivo djeluje. A budući da je Krist umro za sve i da je konačni čovjek poziv stvarno samo jedan, i to božanski, moramo držati da Duh Sveti pruža svima mogućnost da se, na način koji je Bogu poznat, pridruže tom pashalnom misteriju." Tako je dakle svim onim osobama i grupama koje je Firentinski sabor najkraćim putem poslao u pakao, priznata mogućnost spasenja – i ne samo njima nego i svima onima za koje oci na Firentinskom saboru nisu znali niti su za njih mogli znati, čak i onima koji Boga ne poznaju ili ga niječu. Baza takvog svrstavanja nekršćana prema Božjem narodu jest uvjerenje Crkve da je Krist objektivno spasio sve ljude te da u Duhu sve poziva i vodi prema Crkvi. Svaka milost ima naime zajedničarski karakter i gleda i usmjerena je prema Crkvi. Nadalje, kod svih ovih grupa nekršćana polazište za susret s Bogom jest drukčije negoli bi bilo da nema Krista u kojem je Bog sa sobom izmirio svijet i da nema Crkve koja je nositeljica riječi pomirenja. Drugim riječima: postoje unaprijed dane datosti s obzirom na spasenje, datosti koje pogađaju svakog čovjeka i od kojih se niti može niti smije apstrahirati. To su: općenita spasovna volja Božja, jedinstvo

ljudskog roda i njegove povijesti, zbiljska ujedinjenost božanskog Logosa s tim ljudskim rodnom snagom njegova utjelovljenja u ljudsku narav tako da se utjelovljenje i sve ono što se po njemu dogodilo tiče svih ljudi i svakog čovjeka, spasovno djelo pomirenja u Kristu koje se dogodilo na isključivu milosnu inicijativu Božju, Crkva koja je iz tog izrasla kao "hvatljivo" povijesno mjesto Božje spasovne prisutnosti u svijetu. U toj perspektivi svaka povezanost čovjeka i Boga, bez razlike kako se ona tematizirala, cilja na zbiljsko prihvaćanje Boga Spasitelja. Samim time povezanost Boga i čovjeka povlači za sobom odnosno uključuje u sebi jedan određen način usmjeravanja i svrstavanja čovjeka prema Božjem narodu odnosno Crkvi kao univerzalnemu sakramentu spasenja.¹⁹

Je li svejedno da li je čovjek "u Crkvi" ili "izvan Crkve" kad i tu "izvana" Duh Sveti puše i "ima spasenja"? Nipošto! Obrćajući se katolicima oci Drugoga vatikanskoga sabora vele "... da je ova putujuća Crkva potrebna za spasenje. Jedino je naime Krist Posrednik i put spasenja, prisutan među nama u svome Tijelu, koje je Crkva; a on, naglašavajući izričito potrebu vjere i krštenja (usp. Mk 16, 16; Iv 3, 5), potvrdio je time i potrebu Crkve, u koju ljudi ulaze po krštenju kao kroz vrata. Zato se ne bi mogli spasiti oni ljudi koji, iako im nije nepoznato da je Katolička Crkva od Boga ustanovljena po Isusu Kristu kao potrebna, ipak ne bi htjeli ili u nju ući ili u njoj ostati... Ipak se ne spasava onaj koji, iako je član Crkve, da ustraje u ljubavi te ostaje u krilu Crkve 'tijelom', ali ne 'srcem'. Neka se sjete svi članovi Crkve da svoj odlični položaj nemaju pripisati svojim zaslugama, nego posebnoj Kristovoj milosti; a ako njoj ne odgovaraju mišlju, riječju i djelom, ne samo da se neće spasiti nego će biti strože kažnjeni" (LG 14).

Te su riječi upućene katolicima kako bi ostali vjerni svome pozivu i ozbiljno shvatili poslanje koje im povjerava Isus Krist. Spasenje je pak dar sveopće spasovne volje Božje (usp. 1 Tim 2, 5); ona se tiče svih ljudi i svakog čovjeka, a postala je tijelom u utjelovljenom Sinu Božjem i u njegovoj Crkvi, koja je njegovo otajstveno tijelo. Postoji naime ne-mala analogija između Krista i Crkve: kao što su u Isusu Kristu božanska i ljudska narav povezane u neraskidivu jedinstvu osobe Sina Božjega, tako i u Crkvi vidljivi ljudski i nevidljivi božanski element "tvore jednu složenu stvarnost" (LG 8). Ako pak u smislu teološke tradicije i Tridentskog sabora (DS 1639) sakrament shvaćamo kao "vidljivi znak nevidljive milosti", onda iz toga slijedi da je djelatna i prisutna stvarnost Kristove Crkve *sakramentalne* naravi.²⁰ Zato je vidljiva ili "tjelesna" Crkva sveopći i sveobuhvatni sakrament spasenja (Krist bi bio "korijenski" sakrament spasenja, a njegova Crkva "univerzalni" sakrament spasenja). Vidljivi lik nevidljive milosti, to je Crkva shvaćena kao univerzalni sakrament spasenja. Nevidljiva milost koja je u Crkvi skriveno prisutna i o kojoj ona svjedoči i koju naviješta jest sam Bog odnosno Duh Sveti kao darovatelj i dar ujedno, nestvorena milost koja se daruje čovjeku. Sam Bog hoće se spasovno

¹⁹ Usp. GRILLMEIER, *nav. dj.*, 205-207.

²⁰ Usp. W. KERN, *Außerhalb der Kirche kein Heil?*, Freiburg i. Br., 1979, 79; o Ciprijanu vidi: Sv. CIPRIJAN, *Jedinstvo Crkve. Euharistija. Molitva Gospodnja*. Preveo, napisao uvod i bilješke Marijan Mandac, Makarska, 1987, 48sl.

darovati svim ljudima; oni su pred njim kao članovi jedne obitelji čovječanstva bitno jednaki. Zato ih on sve skuplja u zajedništvo Crkve, koja se "pojavljuje kao puk skupljen u jedinstvu Oca, Sina i Duha Svetoga" (LG 4). Skupljanje sviju događa se dakle u Crkvi kao univerzalnom sakramentu spasenja i traje sve dok Bog ne zavlada nad svime i u svemu (usp. 1 Kor 15, 28). Zato je Crkva *djelotvorni znak* ovog vraćanja sviju u kuću Božju, u definitivno zajedništvo s Bogom, makar prividno izgledalo drukčije ili čak suprotno. Crkva je dakle, kao univerzalni sakrament spasenja, i *congregatio* (zajednica koja se ostvaruje skupljanjem ljudi) i *communio* (već ostvareno zajedništvo svetih i svetinja). Iz toga slijedi da naš *extra*-aksiom valja shvatiti ne u ekskluzivnom, nego u *inkluzivnom*, uključno-obuhvatnom smislu. Prema tome, ljudima dobre volje nećemo reći da su izvan Crkve propali, nego da su po Crkvi i samo kroz Crkvu spašeni. Po Crkvi i kroz nju dolazi spasenje i ono je već na putu prema cijelom čovječanstvu.²¹

Crkva je nužna za spasenje jer je Isus Krist nužan za spasenje – Isus koji na križu predaje svog Duha da puše gdje hoće, u vidljivoj Crkvi i izvan nje. Duh odjelotvoruje katolicitet Crkve (LG 13), povezanost s kršćanima nekato-licima (LG 15) i usmjerenost nekršćana prema Božjem narodu (LG 16) okupljenom u "jednoj, svetoj, katoličkoj i apostolskoj Crkvi". Prema tome i nekršćani i nevjernici, ukoliko se spašavaju, spašavaju se otajstvenim posredovanjem Crkve, univerzalnog sakramenta spasenja.²²

Inkluzivno shvaćen *extra*-aksiom ne govori u prilog indiferentizmu: Crkva je nužno potrebna za spasenje jer je Isus Krist nužno potreban za spasenje i jer samo Crkva može čovjeku reći tko je Isus Krist i kako Bog hoće privesti k spasenju sve ljude. Zato naš *extra*-aksiom ne shvaćamo konfesionalno, nego kroz njega izražavamo misao i stvara *zastupništva* Crkve za sve ljude. Ona je uvučena u Isusovu proegzistenciju (život za druge); kao sol zemlje ona ima svima biti znakom one nade koju si sam svijet ne može dati i znakom spasenja koje nadilazi sve ljudske čežnje i ispunja ih.²³

Rečenica: Izvan Crkve nema spasenja, ili *pozitivno*: Po crkvi smo spašeni, postaje iznenada upitom na adresu svakog kršćanina. Je li on doista uvjeren da mu je spas darovan u Crkvi i je li spreman stupiti u nasljedovanje onoga koji je dao svoj život za sve ljude? Jer o tome dobrano ovisi kako će se u ritmu povijesti, s njezinim napredovanjima i nazadovanjima, širiti Radosna vijest o Isusu Kristu Spasitelju. A jer patnje čovječanstva, s koje god strane one dolazile, i inače pogađaju Radosnu vijest, ona može u mnogim ljudskim očima izgubiti svoju vjerodostojnost (usp. GS 19). U tom slučaju jedva da će se moći zahtijevati od nekršćana i od onih koji ne vjeruju da prihvate poruku čiju veličinu ne mogu razumjeti. U svom otklanjanju Isusa Krista ti ljudi doista mogu biti *in bona fide*. Bog im onda nudi spasenje posredstvom njihove vlastite religije ili etički angažiranog života. To smijemo reći zato što su vjernici religija i

²¹ Usp. KERN, *nav. dj.*, 83.

²² Vidi bilj. 7.

²³ Usp. M. FIGURA, *Außerhalb der Kirche kein Heil?*, u: *Theologie und Philosophie* 59 (1984) 572.

pripadnici svjetonazora na neki način usmjereni i svrstani prema Božjem narodu i jer Duh Kristov nadilazi granice vidljive Crkve te je baš u tom ekstremnom slučaju još jednom pokazuje kao *univerzalni sakrament* spasenja.

Saberimo na kraju rezultate našeg razmišljanja. Duh Sveti jest su-osnivač i oduhovitelj Crkve u njezinu povijesnom hodu. U njoj on djeluje tako da u diskontinuitetu vremena i prostora učinkovito uprisutnjuje Kristovo djelo spasenja za sve ljude i za svakog čovjeka. A kako on djeluje izvan Crkve?

Sadržaj sintagme "izvan Crkve" sačinjavaju svi nekršćani, bilo da pripadaju velikim ili malim religijama svijeta, raznim sektama ili nereligioznim svjetonazorima. Duh Sveti, oživljavatelj i posvetitelj, ispunja svemir, drži sve, zna sve i u svemu je prisutan. Njegova prisutnost u djelu stvaranja i otkupljenja vodi čovjeka bogotražitelja, on djeluje u srcima ljudi gdje god oni nastoje oko pravde i ljubavi i oko prevladavanja egoizma i zla. Duh premošćuje ono rastavljeno, on je "Bog–koji–ide–između", "Bog–posredovatelj" koji nepredvidivim putovima vodi ljude k dubljem razumijevanju samih sebe, k većem zajedništvu i k obuhvatnijem spoznavanju Boga koji se čovjeku pokazuje po Kristu u Duhu kao njegov spasitelj. Duh unaprijed priprema teren da može niknuti Crkva tamo gdje je još nema. On ostvaruje i vodi "pripremu na evanđelje" u ljudima i među ljudima. Njegova oživljavateljska moć cirkulira kroz pobožnost, svetost, autentično religiozno iskustvo i vrednote *u* i *među* pripadnicima drugih religija; on djeluje kroz splet moralnih, kulturnih i civilizacijskih vrijednosti sekulariziranog svijeta kao i u slutnjama svih ljudi (usp. NA 2; LG 16; GS 32. 38).

Što god izvana izaziva Crkvu na veću vjerodostojnost u njezinu poslanju jest mjesto ili znak vremena kroz koji Duh progovara Crkvi, koliko god sve to moglo biti teško i bolno i izgledati "zaobilazno". Duh je na djelu i u susretu i dijalogu vjernika svih religija svijeta. U tom dijalogu partneri ne gube svoj identitet, nego postižu novi profil: dijalog rađa dubljim samorazumijevanjem i dubljim razumijevanjem partnera. U događanju dijaloga partneri otkrivaju prisutnost i djelotvornost Riječi–Boga po kojoj *sve* postade i u kojoj *svemu* bijaše život i svjetlo (usp. Iv 1, 1–5).

Spasovno djelotvorna prisutnost Duha Svetoga očituje se i u tome što svi mi ljudi, makar bili grešnici, smijemo i dalje biti pred Bogom, koji je od početka odlučio da kao Spasitelj poduhvati sve ono što je pošlo krivim putem u ljudima i među njima. Zato smo svi mi građani univerzuma koji živi od praštanja. U tom je smislu ono "biti–u–Kristu" praiskonski uvijet ljudskog življenja, mnogo temeljitiji od faktičnog nepoznavanja Isusa Krista. Zato svaki pokret ljudskog duha, koji možemo nazvati vjerom i ljubavlju, cilja na Krista Spasitelja, makar on faktički još bio onaj nepoznati magnetski pol koji ravna tim pokretom. Zbog toga evangelizacija i dalje ostaje aktualna jer poziva čovjeka da postane ono što on već skriveno jest: da naime prihvati činjenicu da je on već prihvaćen u Ljubljenom Sinu. Tu Duh Božji iznutra vodi duh ljudski.

Na temelju toga i na temelju Crkve shvaćene kao sveopći sakrament spasenja tumačimo stari aksiom "nema spasa izvan Crkve" ne ekskluzivno, nego inkluzivno, tj. uključno–obuhvatno: i nekršćani i nevjernici, ukoliko se spašavaju (usp. AG 7; LG 16; GS 22), spašavaju se otajstvenim posredovanjem Crkve, koja je *sveopći sakrament* spasenja.

ZUSAMMENFASSUNG

Der Heilige Geist, jener "Unbekannte jenseits des Wortes", ist nicht nur in der Kirche am Werk, sondern auch (wenn auch nicht ebenso!) außerhalb der Kirche: Er überschwingt die Grenzen der sichtbaren Kirche. Seine lebenspendende Kraft strömt in Heiligkeit, Frömmigkeit, in der authentischen religiösen Erfahrung und echten Werten *in* und *mitten unter* den gläubigen Menschen der Weltreligionen. Er ist ebenso wirksam in echten Werten der säkularisierten Welt sowie auch in den Sehnsüchten der Menschen nach Gerechtigkeit, Friede und Liebe. Sein Wirken entspricht seinem "Ort" und "Wirken" in der Hl. Dreifaltigkeit. Als "Unterhändler-Gott" (*The go-between God*, J. V. Taylor) wirkt er in der "praeparatio evangelica" auf seine eigentümlich zusammenführende und verbindende Weise: sein Wirken läuft gleichzeitig und parallel *in* und *außerhalb* der Kirche, *in* Petrus und *in* Kornelius (vgl. Apg 10). Die "Zeichen der Zeit" sind ebenso seinem Wirken zuzuschreiben. Als echter "Unterhändler-Gott" zeigt er sich in verschiedenen Formen des Dialogs der gläubigen Menschen der Weltreligionen. Ziel des Dialogs ist nicht eine mehr oder weniger gewaltsame "Gleichschaltung" aller, sondern Gewinnung eines neuen Profils aller Dialogpartner in ihrem ureigensten Selbstverständnis. Auf diesem Hintergrund wird auch der alte Axiom "extra ecclesiam nulla salus" nicht engführend exklusiv und konfessionell, sondern in inklusivem Sinn verstanden und ausgelegt, so daß die Kirche Christi als wahres universales Heilssakrament zum Vorschein kommt.